

Jan Gliściński

Biuletyn patrystyczny

Collectanea Theologica 61/3, 141-153

1991

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BIULETYN PATRYSTYCZNY

Zawartość: I. PUBLIKACJE. 1. Obraz życia codziennego w starożytności chrześcijańskiej. — 2. Tematy pedagogiczno-pastoralne w nauczaniu Ojców Kościoła. II. KOMUNIKATY. Wydania dzieł Ojców Kościoła w języku włoskim*.

I. PUBLIKACJE

1. Obraz życia codziennego w starożytności chrześcijańskiej

W 1960 r. ukazała się staraniem Państwowego Instytutu Wydawniczego książka sławnego historyka i archeologa klasycznego Jérôme Carcopino zatytułowana *Życie codzienne w Rzymie w okresie rozkwitu cesarstwa*. W przedmowie do swojego dzieła, które ukazało się w oryginalnej wersji językowej w 1939 r., uczone ten napisał m.in. takie oto słowa: „Jeżeli nie chcemy, aby życie Rzymianina zagubiło się nam w anachronizmach lub znieruchomiło w abstrakcji, musimy zacząć je badać w konkretnych granicach ściśle oznaczonego okresu... Życie Rzymianina straciłoby swą spójność i podstawę, gdybyśmy... nie potrafili go następnie ograniczyć w przestrzeni: na wsi lub w mieście... Nie zdołalibyśmy jednak uchwycić życia tego w całej jego istocie, gdybyśmy nie spróbowali... stworzyć sobie ogólnej, lecz wiernej koncepcji środowisk, w których życie to się toczyło i od których siłą rzeczy przyjęło ono swe barwy; środowiska materialnego..., środowiska społecznego..., klimatu moralnego... Nie poznamy również bliżej sposobu spędzania czasu..., o ile nie nakreśliły w ogólnych zasadach tła i warunków, w których żył” (s. 5—6).

Wydaje się, że wszystkie podane wyżej warunki spełniają dwie książki znanego i cenionego, współcześnie żyjącego patrologa Adalberta G. Hammana, zatytułowane *Życie codzienne pierwszych chrześcijan (95—197)* oraz *Życie codzienne w Afryce Północnej w czasach św. Augustyna*, wydane staraniem Instytutu Wydawniczego Pax. Ukazały się one w polskim tłumaczeniu akurat w odwrotnym układzie, bowiem druga z nich ujrzała światło dzienne w 1989 r., podczas gdy pierwsza dotarła do czytelników w 1990 r. Postaramy się — jako że zasługują one na odnotowanie — omówić je w podanej wyżej przez nas kolejności.

We wprowadzeniu do pierwszej z tych książek A. G. Hamman pisze, że przedstawienie życia codziennego chrześcijan w II w. rozpocznie on od środowiska, „by następnie dojść do organizacji wewnętrznej Kościoła, szkicując po drodze portrety najbardziej charakterystycznych członków chrześcijańskiej wspólnoty”, natomiast „życie codzienne, znaczone świętami albo obrzędami, pozwoli uchwycić upływ czasu” (s. 8).

Mówiąc na temat środowiska, Autor nakreśla najpierw ramy geograficzne chrześcijaństwa w II w., tj. szkicuje mapę Kościoła w tym okresie, zwracając szczególną uwagę na oblicze Kościoła w 112 r. i za panowania Marka Aureliusza, następnie poświęca uwagę takim drogom i środkom przenikania wiary, jak: podróże, podróźni, zajazdy, gościnność, listy zacieśniające więzy i wre-

* Redaktorem biuletynu jest ks. Jan Gliściński SDB, Warszawa.

sztacie zajmuje się środowiskiem społecznym (pochodzenie społeczne, zajęcia, położenie kobiety) przenikania chrześcijaństwa.

W drugiej części swojej książki A. Hamman mówi o obecności chrześcijan II w. w ówczesnym świecie. Najpierw poświęca nieco miejsca problemowi wpływu judaizmu na chrześcijaństwo, metodzie ewangelizacji i motywom nawrócenia. Z kolei przedstawia starcie nowej religii z państwem rzymskim tudzież oskarżenia, jakie padały pod jej adresem wprost z ulicy, a więc od ludu, oraz napływ inteligencji do chrześcijaństwa.

W trzeciej części Autor barwnie stara się odtworzyć oblicze Kościoła w II w. Mówi najpierw o organizacji kadr, charyzmatów i instytucji kościelnej, jedności i pluralizmie w łonie chrześcijaństwa, o prymacie Rzymu, o wspólnotach chrześcijańskich, malując w końcu portrety rodzinne takich osobistości, jak: Ignacy Antiocheński, Justyn, Blandyna i Ireneusz z Lyonu oraz Perpetua, młoda matka afrykańska.

Czwarta i ostatnia część książki A. G. Hammana jest poświęcona heroizmowi życia codziennego. I tak Autor porusza najpierw zagadnienie układu dnia, na który składały się takie sprawy, jak: praca, modlitwa, rozrywki, a także omawia problematykę obchodzenia niedzieli i świąt Paschy. Ponadto ukazuje on poszczególne etapy życia chrześcijańskiego, którymi są: nawrócenie, chrzest, ślub i śmierć.

W podsumowaniu swojej książki Autor pisze m.in. tak: „Kto styka się z pierwszymi generacjami chrześcijan, którzy są stale zagrożeni, niepewni jutra, tego uderza zarazem ich radość życia i ich pogoda wobec śmierci. Tam gdzie filozofia mogła tylko wzmóc niepokój, Ewangelia, sięgając dalej, poza noc, budzi świt... Przed tymi, którzy czujnie czekają, Bóg odsłania jaśniejący świt”. Na końcu książki, o której mowa, znajduje się mapa geograficzna, przedstawiająca ekspansję chrześcijaństwa w II w., wykaz skrótów, tablica chronologiczna od 95 r. do 200 r. oraz indeksy nazw osobowych, geograficznych i etnicznych, opracowane przez D. Siedlecką, dzieło zaś A. G. Hammana przełożyli A. Guryn i U. Sudolska.

Druga książka A. G. Hammana pt. *Życie codzienne w Afryce Północnej w czasach św. Augustyna* w przekładzie na język polski, dokonany przez M. Stafiej-Wróblewską i E. Sieradzińską, stanowi obszernie studium tego zagadnienia. We wstępie Autor wyznaje, że biskup Hippony postąpił w jego poszukiwaniach za gwiazdę przewodnią: „Chcemy zapytać Biskupa o życie codzienne, nie o kwestie sporne czy tajemnice łaski. Św. Augustyn jest jak stroma góra, na którą trudno się wspinać. Będziemy kontemplować ją przez zwyczajne, życiowe sprawy, które on umiał obserwować i dzielić się nimi, dzień po dniu, przez 35 lat, by pozostawać w duchowej łączności z tłumami” (s. 8).

Książka ta składa się z trzech części. W pierwszej z nich Autor rozważa kwestię człowieka i jego otoczenia, w drugiej zaś przedstawia obraz wspólnoty chrześcijańskiej, w trzeciej i ostatniej mówi na temat Kościoła i państwa. Postaramy się każdej z nich poświęcić należną uwagę.

Pierwsza część, najdłuższa, jest podzieloną na siedem rozdziałów, których tytuły brzmią kolejno w następujący sposób: I. Odkrywając Afrykę, II. Królewska Hippona, III. Życie codzienne, IV. Od rodziny do miasta, V. Bogaci i biedni, VI. Spektakle, VII. Chrześcijańska teraźniejszość a pozostałości poganie. W rozdziale I Autor omawia problematykę dotyczącą podboju rzymskiego, początki chrześcijaństwa na tym kontynencie i jego obraz w IV w., narodziny schizmy donatystów oraz organizację Kościoła afrykańskiego. Rozdział II jest poświęcony Hipponie jako miastu, kompleksowi budynków kościelnych znajdujących się w niej, życiu portowemu, rynkowi, korporacjom zawodowym i wolnym zawodom, ludziom morza i wieśniakom. W rozdziale

III są przedstawione takie związane z życiem codziennym sprawy, jak: język, mieszkanie, oświecenie, ubiór, pożywienie, tawerny, gry, polowanie i rybołówstwo, podróże i gościnność. Rozdział IV z kolei dotyczy etapu przygotowania do małżeństwa, ceremonii związanych z jego zawarciem, rodziny, nauki pobieranej przez dzieci i młodzież w szkole, bibliotek i sportu. W rozdziale V jest mowa o rolnictwie, problemach i konfliktach społecznych, skandalach podatkowych, niewolnikach, lichwiarzach i o postawie chrześcijańskiej wobec nierówności społecznych. W rozdziale VI Autor przywołuje na pamięć afrykański teatr, aktorów, pantomimę, amfiteatr, cyrk, święta pogańskie oraz ukazuje stanowisko Kościoła wobec widowisk. Rozdział VII i ostatni stanowi próbę konfrontacji pomiędzy chrześcijaństwem i pogaństwem, porusza sprawę złych chrześcijan, relikwii praktyk pogańskich u osób nawróconych na chrześcijaństwo oraz na temat astrologów zwanych matematykami.

Na drugą część książki, o której mowa, składa się kolejnych sześć rozdziałów. I tak w rozdziale VIII jest mowa o poganach, Żydach, donatystach i katolikach, sytuacji biskupa, mnichach i mniszkach. Rozdział IX ukazuje obchody niedzieli w Hipponie, natomiast rozdział X jest poświęcony świętowaniu Wielkiejnocy oraz przygotowaniach do Chrztu i ceremoniach związanych z jego przyjęciem. W rozdziale XI jest mowa na temat episkopatu, duchowieństwa miejskiego i wiejskiego, laikatu, dóbr kościelnych oraz postawie Kościoła wobec ludzi biednych. Rozdział XII dotyczy sprawy donatyzmu i roli, jaką odegrał w obaleniu tej schizmy Augustyn z Hippony. I wreszcie rozdział XIII mówi na temat kultu zmarłych i kultu męczenników.

Część trzecia i ostatnia omawianej tutaj książki A. Hammana jest poświęcona problematyce dotyczącej wzajemnych relacji Kościoła i państwa. Najpierw Autor mówi na temat upadku Rzymu w 410 r. wskutek najazdu Gotów pod wodzą Alaryka oraz reakcji Augustyna na to wydarzenie (rozd. XIV), a następnie przedstawia naukę biskupa Hippony o dwóch państwach (rozd. XV). W zakończeniu swojej książki A. Hamman maluje przed oczami czytelników obraz agustyńskiego Państwa Bożego. Autor podaje także wykaz skrótów bibliograficznych.

W polskim przekładzie książki A. Hammana zostały ponadto zamieszczone: wykaz skrótów dzieł św. Augustyna w opracowaniu Cz. Mazura, bibliografia uzupełniająca, którą sporządził T. Gołgowski oraz indeksy nazw osobowych i geograficznych w zestawieniu Cz. Mazura, po których dopiero są zamieszczone, tak jak w oryginalnym wydaniu, tablica chronologiczna i spis map, przedstawiających kolejno Hipponę w IV/V w., Afrykę Północną w tym samym czasie oraz plan bazyliki w Hipponie.

Wydaje się w pełni odpowiadać prawdzie to, co pisze wydawca, który reklamując tę książkę stwierdza, iż została ona napisana z wielkim znanstwem oraz że dzieło A. Hammana jest „próbą ukazania głębokich źródeł swoistego nurtu kultury chrześcijańskiej, z którego po dzień dzisiejszy czerpiemy wartości ożywiające nasze codzienne życie”.

ks. Jan Gliściński SDB, Warszawa

2. Tematy pedagogiczno-pastoralne w nauczaniu Ojców Kościoła

Niektórym osobom, zwłaszcza tym, które bezpośrednio są odpowiedzialne za wychowanie młodego pokolenia, może się niekiedy wydawać, że Ojcowie Kościoła, którzy przecież żyli i działali w tak odległych czasach, określanymi mianem starożytności chrześcijańskiej, nie mają praktycznie niczego do zaoferowania współczesnemu człowiekowi. Że tak nie jest, mogą się one prze-

konać, biorąc chociażby do ręki wydany we Włoszech w 1989 r. *Dizionario di pastorale giovanile*, tj. Słownik duszpasterstwa młodzieżowego, który został zredagowany przez dwóch profesorów Instytutu Teologii Pastoralnej Papieskiego Uniwersytetu Salezjańskiego w Rzymie: M. Midali i R. Tonelli, i ukazał się nakładem wydawnictwa Elle di Ci w Turynie. W Słowniku tym zostali wyróżnieni tacy luminarze wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa, jak: Klemens Aleksandryjski, Orygenes, św. Bazyli z Cezarei, św. Jan Chryzostom, św. Hieronim, św. Augustyn i św. Grzegorz Wielki.

Hasło dotyczące pierwszego z wyżej wymienionych Ojców zostało opracowane przez F. Bergamelli SDB. Autor ten najpierw przedstawia rys biograficzny Klemensa (150—215), omawia także jego dzieła, jak: *Propreptyk*, *Pedagog* i *Stromata*, a następnie ukazuje jego myśl pedagogiczno-pastoralną w nich zawartą. W zakresie paidei ludzko-chrześcijańskiej, jakże współcześnie brzmią słowa Aleksandryjczyka: „Wszystkiego tego, co należy do ludzkiej natury, nie trzeba eliminować, lecz tylko przydać mu pewną miarę i ustawić w odpowiednim czasie” (*Ped.* II, 5). Klemens jest pierwszym Ojcem Kościoła, który pojmuje życie chrześcijańskie jako autentyczny akt pedagogiczny. Określa on pedagogię w następujący sposób: „Pedagogia jest dobrą formacją od dzieciństwa do cnoty” (*Ped.* I, 5).

Centralnym punktem pedagogii Klemensa jest osoba Logosu-Chrystusa. Mówi on tak: „Logos będzie do nas przemawiał jako prawodawca i równocześnie lekarz, żądający posłuszeństwa od tych, których poprzednio nawrócił, i zarazem starający się uzdrowić ich afekty. Określam go tym razem jedną wspólną nazwą: wychowawca, pedagog. Jako taki będzie on pełnił funkcję praktyczną, nie teoretyczną, będzie duszę naszą nie pouczał, lecz poprawiał, nie napełniał wiedzą, lecz zaprawiał w cnotie (...) Oto jak wspaniałą metodę stosuje przyjaciel człowieka, łaskawy Logos, prowadząc nas kolejno, stopień po stopniu, coraz wyżej ku pełni doskonałości: najpierw napomina, następnie wychowuje, a wreszcie naucza” (*Ped.* I, 1).

Ponieważ Logos jest Pedagogiem, przeto odbiorcami jego wychowawczego posłannictwa są młodzi ludzie (*paides*). Klemens jest pierwszym starożytnym pisarzem, który daje pierwszeństwo rozwojowi młodego człowieka, pojętego w sensie podmiotowym. Świat klasyczny nie przejmował się bowiem zbyt wielkim wiekiem młodzieńczym, uważając go za jeden z etapów przejściowych do dorosłego życia. Klemens, polemizując z gnostycyzmem swojego czasu, który gardził nieletnimi, bierze ich w obronę i pisze tak: „Dla nas wiek młodociany jest wiosną całego życia” (*Ped.* I, 5).

Jakie są główne linie w metodologii pedagogiczno-pastoralnej Klemensa Aleksandryjskiego? Przede wszystkim bazuje ona na harmonijnej jedności człowieka. Według niej bowiem cała osoba ludzka jest podmiotem działalności pedagogicznej. Klemens opierając się na akcie Inkarnacji, pozytywnie podchodzi do ciała ludzkiego. Jego zdaniem nie ma podstaw skrajny dualizm, który stawia przepaść pomiędzy ciałem i duszą, pomiędzy działaniami cielesnymi i duchowymi.

Wychowanie młodego pokolenia powinno się opierać na trzech filarach: rozumie, wolności i miłości. Zdaniem Klemensa pedagogia jest w istocie rzeczy wychowaniem racjonalnym. Odpowiedzialni za nią powinni zatem starać się przeniknąć do wnętrza młodego człowieka celem udzielenia mu pomocy w rozumnym prowadzeniu życia. Tak czyni bowiem Logos, który kierując się boskim Rozumem, oddziałuje w pierwszym rzędzie na ludzki rozum.

W przekonaniu Klemensa racjonalne wychowanie może się jedynie odbywać w klimacie wolności, aczkolwiek przy użyciu perswazji. „Zbawianie tego, kto nie chce, jest aktem przemocy, natomiast zbawianie tego, kto wybiera je w sposób wolny, jest aktem łaski” (*Quis dives salvetur* 21, 2). Pisze

on również, iż pedagogia Logosu polega „na nakłanianiu nas, byśmy czynem realizowali decyzję uporządkowania naszego życia moralnego, podjętą pod wpływem jego nawracania, oraz na dodawaniu nam do tego siły przez udzielanie z jednej strony wyraźnych przykazań, a z drugiej przez przytaczanie konkretnych przykładów ludzi błędzących” (*Ped.* I, 1).

I wreszcie gdy chodzi o trzeci filar wychowania, którym jest miłość, Klemens uważa, że działalność pedagogiczna Logosu stanowi najbardziej konkretny wyraz miłości Boga w stosunku do człowieka, będącego najpiękniejszym z Jego stworzeń i jedyną istotą zdolną Go kochać. Jeżeli tak czyni boski Pedagog, to jedyną skuteczną ludzką działalnością wychowawczą jest ta, która zasadza się na miłości.

Ukazania tematów pedagogiczno-pastoralnych w pismach Orygenesa (ok. 185—253) podjął się C. Riggi SDB. Po przedstawieniu rysu biograficznego wielkiego Aleksandryjczyka tudzież wyliczeniu i omówieniu jego dzieł, Autor przystępuje do ukazania jego koncepcji, dotyczącej stylu duszpasterskiego, jaki powinien charakteryzować wszelką działalność wychowawczą, zwłaszcza zaś tę o charakterze katechetycznym.

Na temat jego metody pastoralnej dostarcza nam wiadomości Grzegorz Cudotwórca w mowie pożegnalnej. Wspomina on mianowicie Orygenesa jako wzór do naśladowania, jako mistrza, który teorię potwierdzał świadectwem, jako egzegetę Słowa i męża modlitwy. Czuli się on zawsze człowiekiem Kościoła, czy to w czasach kierowania aleksandryjskim Didaskaleionem jako człowiek świecki, czy też kapłan w Cezarei. Swoim słuchaczom proponował stopniowo swoje hipotezy teologiczne. Potrafił dostosować się znakomicie do swojego audytorium. Jako pasterz i mistyk bardzo rzadko mówił o sobie, czyniąc to z motywu głębokiej pokory.

Na temat św. Bazylego z Cezarei (330—379) pisze z kolei T. Špidlik. Po przedstawieniu jego krótkiego życiorysu i wymienieniu jego dzieł Autor ukazuje jego doświadczenie pedagogiczno-duszpasterskie jako ciągle odkrywanie nowych rzeczywistości: Boga, Pisma Św., świata, współbraci w Kościele oraz młodzieży.

Kiedy Bazyl przybył w młodym wieku do Aten, wydawało mu się, że tam nauczy się wszystkiego. Oddał się więc z zapałem studiom uniwersyteckim i został wkrótce prymusem. Po ich ukończeniu otrzymał propozycję objęcia katedry „retora” w Neocezarei. Jednakże w tym czasie Bazyl się nawraca. W jednym z listów tak o tym wydarzeniu napisze: „Spędziłem na próżno wiele czasu, straciłem niemal całą moją młodość, trując się zdobywaniem nauki mądrości, która przez Boga została nazwana głupstwem. Wreszcie pewnego dnia zbudziłem się z głębokiego snu i skierowałem oczy ku prawdzie Ewangelii” (*Ep.* 223).

Udawszy się w miejsce odosobnione, Bazyl postanowił iść tylko za głosem woli Bożej. W liście z tamtego czasu do swojego przyjaciela, Grzegorza z Nazjanzu, napisał: „naprawdę skutecznym sposobem wejścia na drogę doskonałości jest rozważanie Pisma Św., powstałego za natchnieniem Bożym. Tam znajdujemy regułę naszego postępowania... Niech każdy zatrzyma się nad tymi werwetami, które mówią o cnotach mu potrzebnych. Tam, jak w aptece, znajduje się dostępne dla wszystkich lekarstwo na stosowną chorobę u każdego” (*Ep.* 2, 3). Bardzo szybko zaczęli gromadzić się wokół niego inni mnisi, którzy zadawali mu najróżnorodniejsze pytania. Jako „ojciec” odpowiadał im na nie cytując z Pisma Św. i ich wyjaśnieniami. W taki oto sposób powstały *Reguły monastyczne*. Ich wspólną zasadą jest życie według Pisma Św.

Bazyl był Grekiem z krwi i kości i jako taki wiedział, że Boga odkrywa się poprzez ogląd świata. W jednej ze swoich homilii tak o tym napisał: „Pan, wielki artysta i stwórca cudów świata, zaprasza nas na wystawę swoich dzieł.

Czy powinniśmy czuć się zmęczeni ich kontemplacją? Czy będziemy się ociągać w słuchaniu pouczeń Ducha?" (*In Hex.* 4, 1). Szkoły, do których uczęszczał Bazyl, nauczyły go patrzeć na świat w sposób „naukowy”, tzn. powierzchowny. Czym jednakże jest świat, jeśli nie stwórczym słowem Boga, które stało się ciałem?

Bazyli zdał sobie w pewnym momencie sprawę z tego, że życie samotnicze nie bardzo idzie w parze z naturą ludzką, która ma wymiar społeczny. Z drugiej jednak strony zadał sobie następujące pytanie: czy kontakty międzyludzkie nie stwarzają niebezpieczeństwa zapomnienia o Bogu? Dylemat ten rozwiązał on jednak w taki oto sposób: „Należy żyć wspólnie z braćmi, którzy stanowią jedną duszę” (*Ep.* 22). Dla Bazylego nie ma nic bardziej pocieszającego, jak życie we wspólnocie braci o odmiennym pochodzeniu, wychowaniu i kulturze, których łączy jedność wiary i węzeł miłości.

Klasztory założone przez Bazylego prowadziły szkoły dla chłopców. Był to rodzaj tzw. niższych seminariów duchownych. Wychowawcy, zdaniem Bazylego, mają służyć pomocą młodemu człowiekowi w nauczaniu go praktykowania dobra. Należy dążyć do tego, aby potrafił on od początku opanować elementarne pojęcia dobra i zła. Mając zaś przed oczyma zaszczepione mu przykłady pobożności, by umiał następnie rozpoznać to, co jest dobre, od tego, co jest złe. I wreszcie, kiedy stanie się to nawykiem, wówczas z łatwością będzie czynił dobro. Po odebraniu takiego wychowania, wychowawca nie będzie już więcej potrzebny, bowiem jego miejsce zajmie sprawiedliwy Sędzia, który odda każdemu w zależności od jego postępowania.

Z kolei tematy pedagogiczno-pastoralne w nauczaniu św. Jana Złotoustego (345—407) przedstawia O. Pasquato SDB. Autor przypomina życiorys Chryzostoma jak również omawia kontekst społeczno-kulturowy i religijny jego działalności, po czym ukazuje linie wytyczone przez niego dla duszpasterstwa młodzieżowego. Ogólnie rzecz ujmując dla Złotoustego duszpasterstwo to polega na trosce o całe Mistyczne Ciało Chrystusa. Odpowiedzialny za nie powinien jak lekarz zwracać uwagę na każdego, zależnie od jego wymagań. Szczególnego zainteresowania z jego strony potrzebują ludzie młodzi. Kapłan powinien starać się o to, ażeby być w stosunku do wiernych ojcem.

Linie te znajdują swoje uszczegółowienie w dwóch traktatach Chryzostoma: *W obronie życia monastycznego* oraz *O próżności i wychowaniu dzieci*, jak również w jego homiliach. W pierwszym dziele utrzymuje on, że należy posyłać dzieci do klasztorów, ażeby tam odebrały stosowne wychowanie chrześcijańskie. Tę radykalną tezę formułuje on, kiedy przekonuje się o moralnym zepsuciu środowiska miejskiego. Uważa, że powinny one przebywać w klasztorze od 10 do 20 roku życia, najlepiej jednak do tego momentu, w którym osiągną dojrzałość duchową. Chryzostom jest ponadto przeciwny temu, aby dzieci, które pragną studiować, zamieszkiwały z dala od domu rodzinnego.

W drugim traktacie Złotousty modyfikuje nieco powyższą tezę. Wychowanie młodzieży jest mianowicie, jego zdaniem, obowiązkiem rodziców oraz szkół publicznych. Ojciec jest przyrównany do króla, który konstruuje miasto, czyli duszę dziecka. Rodzina ma kapitalne znaczenie jako komórka społeczna i kościelna. Należy zauważyć, że jest to pierwsze w historii Kościoła dzieło, które ukazuje w organiczny sposób wychowanie młodego pokolenia w rodzinie chrześcijańskiej.

Gdy chodzi o homilie Chryzostoma, to Autor wyróżnia w nich trzy główne tematy pedagogiczno-pastoralne: 1. Wychowanie dzieci jest pierwszorzędnym obowiązkiem rodziców, 2. Wymiary interwencji pedagogiczno-pastoralnych: intelektualny i religijno-moralny, 3. Fazy rozwoju psychofizycznego i duchowego młodzieży. Działalność duszpasterska Złotoustego zmierzała do uformowania odpowiedzialnych członków Kościoła. Najmniejsza komórka społeczna i kościelna, którą jest rodzina, przygotowuje, według niego, takich ludzi

dla Kościoła i społeczeństwa, jaką jest sama. Dlatego Chryzostom zabiega o ścisłą współpracę pomiędzy tymi organizmami.

Pedagogiczno-pastoralną myśl św. Hieronima (ok. 347—419) omawia M. Maritano SDB. W jego pismach szczególnie ulubionym tematem jest formacja dziewcząt, przygotowujących się do prowadzenia życia ascetycznego. W jednym z jego listów są podane normy praktyczne, w oparciu o które matka Leta powinna wychowywać swoją córkę, Paole, poświęconą na służbę Bożą od momentu jej narodzin (*Ep.* 107). Te same sugestie i rady są powtórzone w liście do Pakatuli, córki Gaudencjusza (*Ep.* 128). Celem wychowania, jaki proponuje, jest uformowanie duszy na kształt świątyni Pańskiej (*Ep.* 107, 4).

Zdaniem Hieronima centralne miejsce w wychowaniu moralnym młodzieży winna zajmować Biblia. Czytanie jej jest prowadzeniem rozmowy z Bogiem. Ten, kto to robi i nad tym rozmyśla, staje się mądry i pogodny. Z tego też powodu dziewczyna powinna każdego dnia recytować na pamięć jakiś fragment Pisma Św. Lektura Biblii powinna łączyć się ściśle z modlitwą i z nią się przeplatać. Hieronim proponuje jako wzory osobowe do naśladowania na pierwszym miejscu Chrystusa i Jego Matkę. Ze szczególnym uznaniem wypowiada się też na temat życia monastycznego (*Ep.* 14 i 58) i dziewictwa (*Ep.* 22 i 130).

Hieronim jest zwolennikiem integralnego wychowania osoby ludzkiej. Modlitwa powinna być czymś nieustannym i ciągłym. Dziewczyna powinna również stale się uczyć. Opanowanie języka łacińskiego i greckiego umożliwi jej czytanie Biblii, a także tekstów klasycznych i chrześcijańskich (*Ep.* 107, 4, 9, 12). Powinna ona także ćwiczyć się w wykonywaniu prac domowych, takich jak np. przedzenie wełny czy szycie ubiorów (*Ep.* 107, 10). Musi w tym wszystkim znaleźć jednak miejsce na godziwą rozrywkę. Jej ubiór powinien być ładny, ale nie wyszukany i obrażający jej godność.

Hieronim zachęca rodziców i wychowawców, aby starali się wytwarzać w domu i w szkole klimat pogody i zaufania. Powinni oni stosować pochwały, aby zachęcić dzieci do ustawicznego wysiłku. Nie mogą jednak w przypadku niepowodzeń ganić i karać swoich podopiecznych. Hieronim wylicza ponadto całą serię środków, jakie wychowawcy powinni wykorzystywać w celu ustrzeżenia wychowanków od grzechu.

Gdy chodzi o kulturę pogańską, to uważa on, że posiada ona wiele wartości, czy to z formalnego punktu widzenia, czy też z racji treści w niej zawartych. Należy jednak starać się o harmonizowanie tych wartości z nowymi ideałami propagowanymi przez religię chrześcijańską.

Według Hieronima rodzice są pierwszymi wychowawcami do wiary i życia chrześcijańskiego swoich dzieci. Zwracając się do nich pisze w następujący sposób: „Dziewczyna powinna mieć w tobie (tzn. matce) nauczycielkę i patrzeć ze zdziwieniem na swoją niedoświadczoną młodość. Ani u ciebie, ani u swojego ojca nigdy nie powinna widzieć postaw, które prowadzą do grzechu, jeżeli je będzie naśladować. Pamiętajcie o tym, że jesteście rodzicami dziewczęcia i że zdołacie wychować je bardziej siłą przykładu niż słów” (*Ep.* 107, 9).

Postać św. Augustyna (354—430) i jego nauczanie pedagogiczno-duszpasterskie przedstawia O. Pasquato SDB. Na podstawie jego *Wyznań*, stanowiących pewnego rodzaju retrospektywny dziariusz, Autor ukazuje najpierw doświadczenie duchowe i pedagogiczne w okresie jego młodości, podkreślając rolę, jaką w wychowaniu Augustyna odegrała jego matka Monika. Z kolei omawia jego teorię pedagogiczno-pastoralną, zawartą głównie w takich jego dziełach, jak: *De magistro* i *De Catechizandis rudibus*. Dalej Autor przedstawia działalność wychowawczo-duszpasterską Augustyna, a następnie wyszczególnia i prezentuje jej założenia i uwarunkowania.

Ostatnim z Ojców, którego w omawianym przez nas *Dizionario* spotykamy, jest św. Grzegorz Wielki (ok. 540—604). Przedstawienia tematów pedagogicz-

no-pastoralnych, marswarych w jego pismach podjął się V. Recchia. Jego *Dialogi*, zadedykowane w całości św. Benedyktowi z Nursji, mają cel wybitnie wychowawczy. Są one przeznaczone dla tych, którzy są ogarnięci miłością dla ojczyzny niebieskiej. W tych *Dialogach* jak również w jego homiliach, pismach egzegetycznych i listach jest podkreślona rola Pisma Św. w dziele wychowania młodego pokolenia.

ks. Jan Gliściński SDB, Warszawa

II. KOMUNIKATY

Wydania dzieł Ojców Kościoła w języku włoskim

Rzymskie wydawnictwo Città Nuova Editrice wydaje od lat teksty patrystyczne w tłumaczeniu na język włoski. Poszczególne dzieła Ojców Kościoła posiadają wprowadzenia i przypisy, dokonane przez wysokiej klasy uczonych. Pracami w serii *Collana Testi Patristici* kieruje prof. A. Quacquarelli. Dotychczas ukazały się następujące dzieła:

1. Origene, *Commento al Cantico dei Cantici* (pod red. M. Simonetti), s. 296 (wyd. 2).
2. Atanasio, *L'incarnazione del Verbo* (pod red. E. Bellini), s. 152 (wyd. 2).
3. Ambrogio, *La penitenza* (pod red. E. Marotta), s. 152 (wyd. 2).
4. Gregorio di Nissa/Giovanni Crisostomo, *La verginità* (pod. red. S. Lilla), s. 296.
5. *I Padri Apostolici* (pod. red. A. Quacquarelli), s. 424 (wyd. 6).
6. Ponzio/Paolino/Possidio, *Vita di Cipriano/Vita di Ambrogio/Vita di Agostino* (pod. red. M. Simonetti), s. 164 (wyd. 2).
7. Giovanni Crisostomo, *Vanità/Educazione dei figli/Matrimonio* (pod red. A. Ceresa-Gastaldo), s. 140 (wyd. 2).
8. Cirillo e Giovanni di Gerusalemme, *Le catechesi ai misteri* (pod red. A. Quacquarelli), s. 104 (wyd. 2).
9. Epifanio, *L'ancora della fede* (pod. red. C. Riggi), s. 260.
10. Salviano di Marsiglia, *Contro l'avarizia* (pod. red. E. Marotta), s. 160.
11. Rufino, *Spiegazione del Credo* (pod red. M. Simonetti), s. 136 (wyd. 2).
12. Pier Crisologo, *Omellie per la vita quotidiana* (pod red. M. Spinelli), s. 240.
13. Diadoco, *Cento considerazioni sulla fede* (pod red. V. Messana), s. 136.
14. Origene, *Omelia sulla Genesi* (pod red. M. I. Danieli), s. 276.
15. Gregorio di Nissa, *Fine professione e perfezione del cristiano* (pod red. S. Lilla), s. 128.
16. Gregorio Nazianzeno, *La passione di Cristo* (pod red. F. Trosoglio), s. 176.
17. Gregorio Magno, *Omellie su Ezechiele*, t. I (pod red. E. Gandolfo), s. 300.
18. Gregorio Magno, *Omellie su Ezechiele*, t. II (pod red. E. Gandolfo), s. 272.
19. Massimo il Confessore, *Umanità e divinità di Cristo* (pod red. A. Ceresa-Gastaldo), s. 172.
20. Cromazio di Aquileia, *Catechesi al popolo* (pod red. G. Cuscito), s. 272.
21. Doroteo di Gaza, *Insegnamenti spirituali* (pod red. M. Paparozzi), s. 264.
22. Giovanni Crisostomo, *Il sacerdozio* (pod red. A. Quacquarelli), s. 172 (wyd. 2).
23. Pseudo-Atanasio, *La Trinità* (pod red. L. Dattrino), s. 168.
24. Giovanni Crisostomo, *Il sacerdozio* (pod red. A. Quacquarelli), s. 172 (wyd. 2).
25. Giovanni Damasceno, *Omellie cristologiche e mariane* (pod red. M. Spinelli), s. 228.
26. Gregorio di Nissa, *L'anima e la risurrezione* (pod red. M. Lilla), s. 156.
27. Origene, *Omellie sull'Esodo* (pod red. M. Danieli), s. 256.
28. Gregorio Magno, *La regola pastorale* (pod red. M. T. Lovato), s. 272.

29. Vittore di Vita, *Storia della persecuzione vandalica* (pod red. S. Costanza), s. 160.
30. Callinico, *Vita di Ipazio* (pod red. Ci Capizzi), s. 168.
31. Giovanni Crisostomo, *Le catechesi battesimali* (pod red. A. Ceresa-Gastaldo), s. 224 (wyd. 2).
32. Gregorio di Nissa, *L'uomo* (pod red. B. Salmona), s. 148.
33. Ippolito, *Le benedizioni di Giacobbe* (pod red. M. Simonetti), s. 144.
34. Gregorio di Nissa, *La grande catechesi* (pod red. M. Naldini), s. 160.
35. Giovanni Crisostomo, *Commento alla Lettera ai Galati* (pod red. S. Zincone), s. 196.
36. Giovanni Damasceno, *Difesa delle immagini sacre* (pod red. V. Fazzo), s. 216.
37. Cirillo di Alessandria, *Perchè Cristo é uno* (pod red. L. Leone), s. 152.
38. Nilo di Ancira, *Discorso ascetico* (pod red. C. Riggi), s. 136.
39. Gregorio Nazianzeno, *Omellerie sulla Natività* (pod red. C. Moreschini), s. 168.
40. Gregorio il Taumaturgo, *Discorso a Origene* (pod red. E. Marotta), s. 120.
41. *Vite di monaci copti* (pod red. T. Orlandi. Przekład A. Compagnano i T. Orlandi), s. 304.
42. Cipriano/Paulino di Nola/Uranio, *Poesia e teologia della morte* (pod red. M. Ruggiero), s. 144.
43. Ambrosiaster, *Commento alla Lettera ai Romani* (pod red. A. Pollastri), s. 344.
44. Isacco di Ninive, *Discorsi ascetici/L'ebrezza della fede* (pod red. M. Gallo i P. Bettiolo), s. 352.
45. Giovanni Crisostomo *L'unità delle nozze* (pod red. G. Di Nola), s. 144.
46. Cromazio di Aquileia, *Commento a Matteo*, t. I (pod red. G. Trettel), s. 328.
47. Cromazio di Aquileia, *Commento a Matteo*, t. II (pod red. G. Trettel), s. 264.
48. Egeria, *Pellegrinaggio in Terra Santa* (pod red. P. Siniscalco i L. Scarpampi), s. 216.
49. Germano di Costantinopoli, *Omellerie mariologiche* (pod red. V. Fazzo), s. 208.
50. Massimo il Confessore, *Meditazioni sull'agonia di Gesù* (pod red. A. Ceresa-Gastaldo), s. 112.
51. Origene, *Omellerie sul Levitico* (pod red. M. I. Danieli), s. 352.
52. Venanzio Fortunato, *Vita di san Martino di Tours* (pod red. G. Palermo), s. 176.
53. Niceta di Remesiana, *Catechesi preparatorie al battesimo* (pod red. C. Riggi), s. 144.
54. Rufino, *Storia della Chiesa* (pod red. L. Dattrino), s. 200.
55. Atanasio, *Lettere a Serapione. Lo Spirito Santo* (pod red. E. Cattaneo), s. 192.
56. Ps. Dionigi l'Areopagita, *Gerarchia celeste/Teologia mistica/Lettere* (pod red. S. Lilla), s. 192.
57. Fulgenzio di Ruspe, *Le condizioni della penitenza. La fede* (pod red. M. G. Bianco), s. 208.
58. Gregorio Nazianzeno, *I cinque discorsi teologici* (pod red. M. Moreschini), s. 304.
59. *Gli apologeti greci* (pod red. C. Burini), s. 504.
60. Cirillo di Alessandria, *Commento ai profeti minori. Zaccaria e Malachia* (pod red. A. Cataldo), s. 384.
61. Ambrosiaster, *Commento alla Lettera ai Galati* (pod red. L. Fatica), s. 144.
62. Gregorio Nazianzeno, *Fuga e autobiografia* (pod red. L. Viscanti), s. 248.
63. Andrea di Creta, *Omellerie mariane* (pod red. V. Fazzo), s. 208.
64. Giuliano Pomerio, *La vita contemplativa* (pod red. M. Spinelli), s. 344.

65. Pseudo-Ferrando di Cartagine, *Vita di san Fulgenzio* (pod red. A. Isola), s. 144.
66. Leandro di Seviglia, *Lettera alla sorella fiorentina* (pod red. O. Giordano), s. 152.
67. Origene, *Omellie su Ezechiele* (pod red. N. Antoniono), s. 240.
68. Venerabile Beda, *Storia ecclesiastica degli Angli* (pod red. G. Abbolito), s. 424.
69. Giovanni Crisostomo, *Panegirici su san Paolo* (pod red. S. Zingone), s. 136.
70. Girolamo, *La perenne verginità di Maria* (pod red. M. I. Danieli), s. 88.
71. Ottato di Milevi, *La vera Chiesa* (pod red. L. Dattrino), s. 280.
72. Gregorio di Nissa, *Omellie sul Cantico dei Cantici* (pod red. C. Moreschini), s. 384.
73. Gregorio di Nissa, *Vita di Gregorio Taumaturgo* (pod red. L. Leone), s. 112.
74. Ilario di Poitiers, *Commentario a Matteo* (pod red. L. Longobardo), s. 328.
75. Teodoro di Ciro, *Discorsi sulla Provvidenza* (pod red. M. Ninci), s. 304.
76. Origene, *Omellie sui Numeri* (pod red. M. I. Danieli), s. 448.
77. Gregorio di Nissa, *Vita di santa Macrina* (pod red. E. Marotta), s. 112.
78. Ambrosiaster, *Commento alla prima Lettera ai Corinzi* (pod red. L. Fatica), s. 176.
79. Ambrosiaster, *Commento alla seconda Lettera ai Corinzi* (pod red. L. Fatica), s. 160.
80. Giovanni Climaco, *La scala del paradiso* (pod red. C. Riggi), s. 416.
81. Venanzio Fortunato, *Vita dei santi Ilario e Radegonda di Poitiers* (pod red. G. Palermo), s. 160.
82. Quodvultdeus, *Promesse e predizioni di Dio* (pod red. A. V. Nazzaro), s. 352.

W najbliższym czasie ukażą się następujące pozycje:

83. Origene, *Omellie sul Cantico dei Cantici* (pod red. M. I. Danieli).
 84. Paolino di Nola, *I carmi* (pod red. A. Ruggero).
 85. Ildefonso di Toledo, *La verginità perpetua di Maria* (pod red. L. Fatica).
- Oprócz tej serii Città Nuova Editrice wydaje teksty partyzystyczne dwujęzyczne, tzn. oryginalny tekst łaciński i jego tłumaczenie na język włoski. Odnosi się to — jak na razie — do dwóch wielkich zachodnich Ojców Kościoła: św. Augustyna i św. Ambrożego, których *Opera omnia* są publikowane jako *Nuova Biblioteca Agostiniana* — Roma i *Biblioteca Ambrosiana* — Milano. Gdy chodzi o biskupa Hippony, to dotychczas ukazały się takie jego dzieła, jak:
1. T. I: *Le Confessioni*. Wprowadzenie A. Trapè, przekład i przypisy C. Carrena, indeksy F. Monteverde; s. CXLIV + 578, 8 il., 1965, wyd. 4—1982.
 2. T. III/1: *Dialoghi (La controversia accademica, La felicità, L'ordine, I soliloqui, L'immortalità dell'anima)*. Wprowadzenie, przekład i indeksy D. Gentili; s. LVI + 594, 7 il., 1970, wyd. 2—1982;
T. III/2: *Dialoghi (La grandezza dell'anima, Il libero arbitrio, La musica, Il maestro)*. Wprowadzenie ogólne A. Trapè; wstęp, przekład i przypisy D. Gentili; s. XXXII + 846, 5 il., 1976.
 3. T. IV: *La Trinità*. Wprowadzenie A. Trapè i M. F. Sciacca; przekład i przypisy G. Beschin; s. CXXVIII + 798, 6 il., 1973, wyd. 2—1987.
 4. T. V/1: *La città di Dio (I—X)*. Wprowadzenie A. Trapè, R. Russel i S. Cotta; przekład D. Gentili; s. CLXXXVI + 776, 5 il., 1976;
T. V/2: *La città di Dio (XI—XVIII)*. Wprowadzenie i przypisy D. Gentili i A. Trapè, s. 768, 1988.
 5. T. VII/1: *Matrimonio e verginità (La dignità del matrimonio, La santa verginità, La dignità dello stao vedovile, I connubi adulterini, La continenza, Le nozze e la concupiscenza)*. Wprowadzenie A. Trapè; wstęp, przekład i przypisy M. Palmeri, V. Tarulli i N. Cipriani; indeksy F. Monteverde; s. CVI + 514. 5 il., 1978.

6. T. IX/1: *La Genesi (La Genesi difesa contro i manichei, Libro incompiuto sulla Genesi)*. Wprowadzenie ogólne A. Di Giovanni i A. Penna; wstępy szczegółowe, przypisy i indeksy L. Carozzi, s. CXII + 270, 1988.
T. IX/2: *La Genesi (La Genesi alla lettera)*. Wstęp, przypisy i indeksy L. Carozzi, s. 900, 5 il., 1989.
7. T. XVII/1: *Natura e grazia (Il castigo e il perdono dei peccati, Lo spirito e la lettera. La natura e la grazia, La perfezione della giustizia dell'uomo)*. Wprowadzenie ogólne, wstępy szczegółowe i przypisy A. Trapè; przekład A. Volpi; s. CCXVI + 570, 4 il., 1981.
T. XVII/2: *Natura e grazia (Gesta di Pelagio, La grazia di Cristo e il peccato originale, L'anima e la sua origine; w apendyksie — Frammenti di opere pelagiane)*. Wprowadzenie i przypisy A. Trapè; przekład I. Volpi; indeksy F. Monteverde i I. Volpi; s. 704, 5 il., 1981.
8. T. XVIII: *Polemica con Giuliano (Sulle nozze e la concupiscenza, Contro le due lettere dei Pelagiani, Contro Giuliano)*. Wprowadzenie, przekład i przypisy N. Cipriani, I. Volpi i E. Cristini; s. 984, 5 il., 1985.
9. T. XX: *Grazia e libertà (Grazia e libero arbitrio, La correzione e la grazia, Predestinazione dei Santi, Dono della perseveranza)*. Wprowadzenie A. Trapè; przekład i przypisy M. Palmieri; indeksy F. Monteverde; s. CCIV + 448, 4 il., 1987.
10. T. XXI: *Le lettere (1—123)*. Wprowadzenie M. Pellegrino; przekład T. Alimonti (1—30) i L. Carozzi (31—123); przypisy L. Carozzi; s. CVIII + 1248, 6 il., 1969.
T. XXII: *Le lettere (124—184/A)*. Przekład i przypisy L. Carozzi; s. 942, 6 il., 1971.
T. XXXIII: *Le lettere (185—270)*. Przekład i przypisy L. Carozzi; s. 1124, 6 il., 1974.
11. T. XXIV/1: *Commento al Vangelo di S. Giovanni (1—50)*. Wprowadzenie A. Vita; przekład i przypisy E. Gandolfo; s. LXXIV + 1014, 3 il., 1970, wyd. 2—1985.
T. XXIV/2: *Commento al Vangelo (51—124) e alla Prima Epistola di S. Giovanni*. Przekład i przypisy E. Gandolfo i G. Madurini; indeksy F. Monteverde; s. 1060, 3 il., 1970, wyd. 2—1986.
12. T. XXV: *Esposizione sui Salmi (1—50)*. Wprowadzenie A. Corticelli; przekład R. Minuti; przypisy SS. Benedyktyнки S. Maria di Rosano; s. XLVIII + 1338, 5 il., 1967, wyd. 2—1982.
T. XXVI: *Esposizione sui Salmi (51—85)*. Przekład i przypisy V. Tarulli; s. 1300, 6 il., 1970.
T. XXVII: *Esposizione sui Salmi (86—125)*. Przekład i przypisy T. Mariucci i F. Tarulli; s. 1472, 5 il., 1976.
T. XXVIII: *Esposizione sui Salmi (126—150)*. Przekład i przypisy V. Tarulli; indeksy F. Monteverde; s. 1154, 5 il., 1977.
13. T. XXIX: *Discorsi (1—50/sul Vecchio Testamento)*. Wprowadzenie M. Pellegrino; przekład i przypisy P. Bellini, F. Cruciani i V. Tarulli; indeksy F. Monteverde; s. CXLVI + 1064, 5 il., 1979.
T. XXX/1: *Discorsi (51—85/sul Nuovo Testamento)*. Przekład i przypisy L. Carozzi; s. XLIV + 668, 5 il., 1982.
T. XXX/2: *Discorsi (86—116/sul Nuovo Testamento)*. Przekład i przypisy L. Carozzi; s. 636, 4 il., 1983.
T. XXXII/1: *Discorsi (184—229/V)*. Przekład i przypisy P. Bellini, F. Cruciani i V. Tarulli; indeksy F. Monteverde; s. XLIV + 540, 3 il., 1984.
T. XXXII/2: *Discorsi (230—272/b su i Tempi liturgici)*. Przekład i przypisy P. Bellini, F. Cruciani i V. Tarulli; indeksy F. Monteverde; s. 620, 3 il., 1984.
T. XXXIII: *Discorsi (273—340/a su i Santi)*. Wprowadzenie A. Quacquarelli; przekład i przypisy M. Recchia; s. LXVI + 110, 4 il., 1986.
T. XXXIV: *Discorsi (341—400/su argomenti vari)*. Przekład i przypisy

V. Paronetto oraz A. M. Quartiroli; indeksy F. Monteverde; s. XXXVI + 854, 1989.

Gdy chodzi natomiast o św. Ambrożego z Mediolanu, to opublikowane zostały dotychczas następujące jego dzieła:

1. *I' sei giorni della creazione*. Wprowadzenie, przekład, przypisy i indeksy G. Banterle, Roma 1979, s. 460.
2. *Il paradiso terrestre. Caino e Abele. Noè*. Wprowadzenie, przekład, przypisy i indeksy P. Siniscalco (*Il paradiso terrestre — Caino e Abele*) i A. Pastorino (*Noè*), Roma 1984, s. 584.
3. *Abramo*. Wprowadzenie, przekład, przypisy i indeksy F. Gori, Roma 1984, s. 288.
4. *Isacco o l'anima. Il bene della morte. Giacobbe e la vita beata. Giuseppe*. Wprowadzenie, przekład, przypisy i indeksy C. Moreschini (*Isacco o l'anima. Il bene della morte*) i R. Palla (*Giacobbe e la vita beata. Giuseppe*), Roma 1982, s. 466.
5. *I Patriarchi. La fuga dal mondo. Le rimostranze di Giobbe e Davide*. Wprowadzenie, przekład, przypisy i indeksy G. Banterle, Roma 1980, s. 310.
6. *Le due apologie di David (Apologia del profeta David a Teodosio Augusto. Seconda apologia di David)*. Wprowadzenie, przekład, przypisy i indeksy F. Lucidi, Roma 1981, s. 248.
7. *Elia e il digiuno. Naboth. Tobia*. Wprowadzenie, przekład, przypisy i indeksy F. Gori.
8. *Commento ai dodici Salmi*. Wprowadzenie, przekład, przypisy i indeksy L. F. Pizzolato, Roma 1980, s. 380.
9. *Commento ai dodici Salmi*. Wprowadzenie, przekład, przypisy i indeksy L. F. Pizzolato, Roma 1980, s. 362.
10. *Commento al Salmo CXVIII/1*. Wprowadzenie, przekład, przypisy i indeksy L. F. Pizzolato, Roma 1987, s. 488.
11. *Commento al Salmo CXVIII/2*. Przekład, przypisy i indeksy L. F. Pizzolato, Roma 1987, s. 496.
12. *Esposizione del Vangelo secondo Luca*. Wprowadzenie, przekład, przypisy i indeksy G. Coppa, Roma 1978, s. 454.
13. *Esposizione del Vangelo secondo Luca*. Przekład, przypisy i indeksy G. Coppa, Roma 1978, s. 598.
14. *I doveri*. Wprowadzenie, przekład, przypisy i indeksy G. Banterle, Roma 1977, s. 380.
15. *La verginità e la vedovanza*. Wprowadzenie, przekład i przypisy F. Gori, Roma 1989, s. 328.
16. *La fede*. Wprowadzenie, przekład, przypisy i indeksy C. Moreschini, Roma 1984, s. 492.
17. *Lo Spirito Santo. Il mistero dell'Incarnazione del Signore*. Wprowadzenie, przekład, przypisy i indeksy C. Moreschini (*Lo Spirito Santo*) i E. Bellini (*Il mistero dell'Incarnazione del Signore*), Roma 1979, s. 502.
18. *Spiegazione del Credo. I sacramenti. I misteri. La penitenza*. Wprowadzenie, przekład, przypisy i indeksy G. Banterle, Roma 1982, s. 336.
19. *Le orazioni funebri*. Wprowadzenie, przekład, przypisy i indeksy G. Banterle, Roma 1985, s. 296.
20. *Lettere (1—35)*. Wprowadzenie, przekład, przypisy i indeksy G. Banterle, Roma 1988, s. 376.
21. *Lettere (36—69)*. Wprowadzenie, przekład, przypisy i indeksy G. Banterle, Roma 1988, s. 248.
22. *Lettere (70—77). Lettere fuori collezione. Avvenimenti del concilio di Aquileia*. Wprowadzenie, przekład, przypisy i indeksy G. Banterle, Roma 1988, s. 440.

Ponadto celem skompletowania dzieł św. Ambrożego wydawane są także

przez Città Nuova Editrice dzieła pisarzy z jego kręgu. Do tej pory zostały opublikowane dwie pozycje z tej serii, którymi są:

1. Zenone di Verona, *I discorsi*. Wprowadzenie, przekład, przypisy i indeksy G. Banterle, Roma 1987, s. 336.
2. Cromazio di Aquileia, *I sermoni*. Wprowadzenie, przekład, przypisy i indeksy G. Banterle, Roma 1989, s. 256.

Ambitne dzieło rzymskiego wydawnictwa Città Nuova Editrice w pełni zasługuje na podziw i uznanie. Wiele pism patrystycznych doczekało się dzięki temu swojego pierwszego w historii przekładu na język włoski. Z powyższego przeglądu wynika, że w serii *Collana Testi Patristici* uprzywilejowane są zwłaszcza teksty o charakterze chrystologicznym, pastoralnym, katechetycznym i skryptyrystycznym. Popularyzacja w taki właśnie sposób pism Ojców Kościoła idzie jak najbardziej po linii posoborowej odnowy.

ks. Jan Gliściński SDB, Warszawa